

DEN PLANETÆRE VENDING

En fremtid for sammenlignende litteraturforskning?

"Noget er ved at ske". "Something is afoot", skriver Amy Elias og Christian Moraru i forordet til *The Planetary Turn. Relationality and Geoaesthetics in the Twenty-First Century* (2015). Og dette "something" passer lige dårligt med "globale, neokolonialistiske modeller af moderniteten", "marxistiske teleologiske diagnoser af kapitalistisk globalisering" og "postmodernistiske definitioner". Vi, dvs. alle komparatister, som Moraru også skriver i sit indlæg i *Futures of Comparative Literature. ACLA State of the Discipline Report* (2017), må forholde os til et nyt fælles vilkår, som sættes af det planetære perspektiv, og udvikle et "æstetisk-kritisk vokabular", der kan opfange det nye og ofte modsigelsesfyldte ved den nutid, som er i færd med at udfolde sig. Den planetære vending er viet til at teoretisere den "kulturelt-æstetiske symptomatologi" ved dette skæringspunkt, hvor ældre teorier ikke rækker, og nye endnu ikke har fundet fodfæste. Det gælder forståelsen af en ny form for verdensmæssig relationalitet og de hastigt skiftende, flydende og mobile netværk og knudepunkter for nye organiseringer af kulturel stedsbevidsthed og politiske fællesskaber, der først og fremmest frembringes af digitaliseringen og klimaændringer og hverken følger nationale, kontinentale, postkoloniale eller globale logikker, f.eks. velkendte by/land-, centrum/periferi- eller nord/syd-dikotomier.

Det planetariske kan ses som et af de senest ankomne bud på at løse den krise, som har været et permanent træk ved alle ACLA's opgørelser om fagets tilstand siden den første rapport udkom i 1965. I rapporten fra 1993 beskrev Charles Bernheimer krisen som en konflikt mellem på den ene side globale kulturstudier, som inspireret af det dengang dominerende diskursanalytiske paradigme, der indoptog film og populærkultur, medicinske og juridiske tekster og vidnesbyrd på lige fod med litterære tekster, og på den anden side dem, der ville fastholde det enkelte litterære værk i fagets centrum. I ACLA-rapporten fra 2006 drejede diskussionen sig om det, som blev kaldt "New World Lit", der bredte sig på amerikanske universiteter, bl.a. fordi denne opdaterede version af Erich Auerbachs forslag om "Verdenslitteraturens filologi" tilsyneladende kunne gøre selve striden mellem globale kulturstudier og enkeltværket til fagets emne i stedet for fagets problem, bl.a. i form af kanonstudier og forsøg med Franco Morettis forslag om "distant reading" (Bernheimer, Saussy). Det planetariske som bud på en fremtid for faget komparativ litteraturhistorie, der indgår sammen med nye felter i ACLA rapporten fra 2017, f.eks. "animal studies", "untranslatability studies" og "computational criticism", er således både udvidende og radikaliserende svar på et klassisk, men fortsat udfordrende spørgsmål om, hvad fagets genstand er eller bør være.

Det er et fællestræk ved artiklerne i *Futures of Comparative Literature*, at de forholder sig til og selv er eksempler på det man kan kalde "komparativ litteraturhistorie i det udvidede felt". Der insisteres stadigvæk på, at tekster og diskurser læses litterært og retorisk, selvom de i det udvidede felt optræder uden for den institutionaliserede litteratur. Komparation er fortsat et grundlæggende metodisk greb, men nu ikke længere med enkeltværket som litteraturvidenskabens omdrejningspunkt og sammenligningens enhed. Sammenligninger bliver udført på tværs af genrer, arter og medier og med grundlag i både mindre og større enheder end enkeltværket, der i f.eks. posthumane og digitale studier i det "nye humaniora" rykker fra forgrund til baggrund, mens både den historiske og den geografiske kreds af kulturer samtidig udvides enormt. Det planetariske kan derfor også ses som et forsøg på at syntetisere et meget sammensat og heterogent fagfelt, der truer med at sprænge sig selv, til én samlende teori om litteratur og kunst i en postlitterær og postæstetisk kultur.

Mit udgangspunkt for det følgende er, at forslaget om den planetære vending er relevant at diskutere i forhold til fagets komparative og verdenslitterære tradition, men også har vigtige begrænsninger. Min artikel er samlet set en kritisk dialog, som tester nogle muligheder i bogen *The Planetary Turn*, som kort præsenteres nedenfor. Dernæst skitseres, hvordan det planetære læseperspektiv vil kunne tilføje en ny og frugtbar dimension til øko- og geokritikken. Det gør jeg ved i modelform at gennemskrive den komparative kortlægning af mønstre i tekster om Congo, som jeg har udført i bogen *Det mørke kontinent?* (2010), ud fra tesen om at retoriske og geokritiske topoi som 'undtagelsen' og 'smitten' kan betragtes som modeller og DNA med oprindelse i Joseph Conrads *Heart of Darkness* (1899), der udfører et performativt arbejde i et meget stort tekstmateriale på tværs af genrer og medier og på forskellige diskursive niveauer. Herefter analyserer jeg det hyperkomplekse konfliktfelt omkring den congolesiske nationalpark Virunga og diskuterer, hvordan den etiske forpligtelse, som også er helt grundlæggende for den planetære vending, konkret kan forankres, men peger også på begrænsninger i den planetære kritiks aktivistiske commitment. Sidst i artiklen vender jeg tilbage til det principielle og en kort diskussion af den skalabevidsthed, som måske er den mest brugbare inspiration, den komparative metode kan hente fra *The Planetary Turn*.

Amy J. Elias og Christian Moraru medgiver i antologiens indledning, at hverken teorien eller genstanden for den planetære vending endnu er på plads. Bogen er i sine dele og samlet set et udkast, der midt i sin egen forskningsproces skaber en teori om et samtidskulturelt mønster, der anes, men endnu ikke er fuldt synligt. Talrige nydannede begreber og referencer til et stort tværvideenskabeligt felt af 'ny' teori forstærker dette indtryk af projektets emergende og performative karakter. *The Planetary Turn* er både en diagnose af en ny epokal tilstand i vores klodes historie, og dermed tæt beslægtet med det antropocæne som paradigme og forklaringsmodel, og en profetisk gestus. Bogen er et manifest, der søger at frembringe den fremtidige verden – en særlig etisk "awareness", en art kritisk, kunstnerisk og politisk fællesskab - som den samtidig vil skabe rammerne for at tage imod og forstå.

Bogen som helhed og de fleste bidrag har et afsæt i Gayatri Chakravorty Spivaks sidste del "Planerarity" i sin dengang skelsættende bog *Death of*

a *Discipline* (2003). Globaliseringen beskrives af Spivak som en gennemgribende homogenisering, der beskriver og beforder det samme system for udveksling overalt, og dens teoretikere kritiseres for at opfatte jorden som en abstrakt kugle eller globus, reduceret til kapitalstrømme og GPS-kordinater. Tilsvarende kritiserer Spivak den omfavne af verdenslitteratur, som dengang var den nye samlende og identitetsgivende disciplin på afdelingerne for Comparative Literature, for at være "arrogant" provinsialisme og blot endnu en variant af abstrakt amerikansk universalisme (Spivak 73).

Planetaritet foreslås derfor som en transnational figur, der kan erstatte eller "overskrive" det globale. "Globen er på vores computere. Ingen bor der. Den tillader os at tro, at vi kan stræbe mod at kontrollere den. Planeten tilhører Andethedens arter, et andet system; og alligevel bebor vi den, på lånt tid" (Spivak 72). Som hos Spivak og parallelt med Susan Friedmans brug af begrebet "planetaritet" gælder det for Elias og Moraru dels om at gøre den komparative litteraturs verden radikalt større end den vestligt definerede verdenslitterære kanon, så den omfatter alle de litteraturer, der ikke finder vej til oversættelser, og som end ikke er litteratur i vores snævre geografiske og historiske definition (Friedman). Dels udvider og radikaliserer de ligesom Spivak det postkoloniale begreb om Det Andet til også at omfatte det helt grundlæggende vilkår, at planeten ikke er vores, men alt det vi ikke er.

Planetaritet adskiller sig således fra kosmopolitanisme ved ikke kun at omfatte menneskelige forhold, men også den ikke-menneskelige organiske verden og den uorganiske fysiske verden. Det gælder om at skifte konceptuel ramme "fra globen som finansiel-teknokratisk system til planeten som verdens-økologi" (Elias og Moraru xvi). Dette nye økokritiske makroperspektiv, som bygger videre på Ursula Heises økokritiske hovedværk *Sense of Place and Sense of Planet* (2008) og Bertrand Westphals *Géocritique. Réel, fiction, espace* (2007), indbefatter naturligvis også en etisk forpligtelse. Ud fra præmissen om jorden som det materielle og "det økologiske grundlag for menneskelig og ikkemenneskeligt liv, der ikke står til forhandling" tænkes den etiske forpligtelse udført som en art forvaltning ("stewardship") i hvad der kaldes verdensfælledeerne ("the world commons"). Verdensfælledeerne er komplekse ikke-hierarkiske, ikke-universalistiske og ikke-homogene planetare, "bio-forbindende" netværk, hvori kunstnere og kritikere, som

arbejder for planeten, ifølge Elias og Moraru har en rolle som vejledere og guider, og altså alligevel kommer til at minde meget om både den klassiske og den nye kosmopolitanisme. Den planetære verdensborger er etisk forpligtet over for kloden som samlet økosystem på samme måde som kosmopolitten, men den verden, som han eller hun tænkes at skulle forvalte, er hverken sammenhængende og ensartet eller en relativistisk helhed af mangfoldige kulturer, men fragmenteret, uoverskuelig og bevægelig, ligesom de fællesskaber han eller hun indgår i hverken er universelle, forudsigelige eller stabile.

Kritikere, der i øvrigt anerkender den ambitiøse og performative gestus i *The Planetary Turn*, peger på, at redaktørernes højteoretiske og stærkt neologistiske argumentation ikke er fuldt overbevisende, hvad angår påstanden om, at det er et fuldstændig nyt paradigme, der præsenteres (Suchak). Som så ofte i kritikhistorien er det mere en vending, der ligesom planeten synes at vende igen og igen, og altså også ofte vender tilbage til f.eks. den kosmopolitanisme, der samtidig lægges afstand til. Og det bedste udbytte af de tanker og modeller, der foreslås – for en konsistent teori er det ikke – får man nok, som redaktørerne selv indrømmer, hvis man tager imod dem som "et nyt undrende domæne af snoninger og vendinger, perpleksiteter, efterforskninger og glimt af indsigt" (Elias og Moraru xxvi). Det vil samtidig sige, at det planetære forekommer mest produktivt, hvor det lanceres mindre som teori end som et læseperspektiv, hvis potentialer vises i antologiens vidt forskellige analyser af "æstetiske og kulturelle symptomer på planetaritet" (Elias og Moraru: xxvii).

PLANETARE KOMPARATIONER I HEART OF DARKNESS-KORPUSSET: UNDTAGELSE OG SMITTE

I sin diskussion af planetaritet fra 2003 læser Gayatri Spivak Joseph Conrads *Heart of Darkness* (1899) og forsøger at redde Chinua Achebes berømte og berygtede kritik af Conrads racisme fra J. Hillis Millers kritik af Achebe og redning af Conrad. Siden er den planetære tilgang blevet stærkt præget af den globalt orienterede del af økokritikken og af steds- eller geokritikken, f.eks. ovenfor nævnte Ursula Heise og Bertrand Westphal, man kan derfor stille spørgsmålet, hvordan *Heart of Darkness* vil kunne læses i dette opda-

terede planetære perspektiv, hvori racismespørgsmålet kun er en del af et mere omfattende og grundlæggende mønster i dominerende opfattelser af steder i Afrika.

Den berømte tekst kan ses som et eksempel blandt mange, der i en særlig kondenseret form viderefører den grundlæggende retorik i det som er blevet kaldt for "the rule of darkness", dvs. en retorisk inddæmning af det indre Afrika som et sted for mørke og primitivitet, der er hinsides moralsk og rationel rækkevidde, som etableres af romantikken og antislavebevægelsen (Brantlinger). Som det er velkendt, får *Heart of Darkness* en helt ekstraordinær verdenslitterær og global virkningshistorie, hvor teksten er referencepunkt både i postkoloniale og verdenslitterære curricula, i bistandsindustrien, menneskerettighedskampagner, populærkulturen og senest f.eks. mediedækningen af udbrud af Ebola i det nordøstlige Congo. Denne kolossale indflydelse og dannelsen af et omfattende *Heart of Darkness*-korpus skyldes dels kontroverserne omkring teksten, hvor Spivak og Millers uenighed kun er en detalje, der vedligeholder dens plads i hyperkanon. Dels skyldes det Congo-reformbevægelsens (1904-08) forvanskning af teksten til vidnesbyrd om uhyrligheder begået i Congo under Belgiens kong Leopolds såkaldte "Red Rubber"-regime i 1890'erne. Adopteringen af Conrad som et kronvidne i en af de tidligste menneskerettighedskampagner skete med forfatterens accept, selvom hans eget ophold i Congo fandt sted inden overgrebene, fik den systematiske karakter, som kampagnen rettede sig imod, og selvom Conrad uden hverken moralsk eller politisk engagement opfattede Afrika og Congo som en farce. Joseph Conrad delte den tidstypiske fin de siècle-opfattelse, at jordens undergang var nært forestående, og at situationen såvel i Congo som i Europa i dette kynisk-ironiske perspektiv i sidste ende blot var en komedie (Conrad og Kimbrough 199).

En komparativ læsning af et stort antal tekster i alle genrer og typer gennem det 20. århundrede, som jeg har foretaget i *Det mørke kontinent?* (2010), viser, at det gennemgående mønster, den fælles model, der etableres gennem sammenligningen, er en retorisk konstruktion af Congo som et sted i permanent geografisk, juridisk, litterær og biologisk undtagelsestilstand. Specielt læst i lyset af forlægget, Cutcliffe Hynes *The Transfer* (1897), som er en allegorisk parafrase over Centralafrika som et sted uden for rækkevidde af international lov, formaterer *Heart of Darkness* senere

stedskonstruktioner på grundlag af undtagelsen som retorisk model og med vidtrækkende politiske konsekvenser (Andersen 2016).

Edward Hoopers *The River. A Journey back to the source of HIV and AIDS* (1999) placerer således oprindelsen til hiv-smitten meget nøjagtigt i Conrads "inner station", hvor dr. Hilary Koprowski i sit forsøgscenter giver polio vaccinationer til chimpanser. Bogen er struktureret ligesom *Heart of Darkness* som en rejse mod et dæmonisk indre, hvor lægen, ligesom Conrads Kurtz, udfører sine eksperimenterer med gotiske grænseflader mellem menneske og dyr, og derved ifølge bogens i dag falsificerede hypotese bliver årsagen til aids, og hvad der i 1999 endnu blev opfattet som en potentiel planetarisk epidemisk katastrofe. Bogen skriver sig samtidig ind i en fast etableret kronotopisk figur, der sætter Nilen som oprindelsen til civilisation og oplysning og Congofloden på den anden side af Afrikas store vandskel som kilden til ondskab og mørke. Undtagelsesretorikken er i Hoopers problematiske stedskonstruktion kombineret med en anden og ligeledes pervasiv trope: smitten. Den tilhører det samme gotiske repertoire som *Heart of Darkness* og gentages i globale mediers dækning af ebolaudbruddet ved først Mandaka og nu også krigszonen Beni i det nordlige Kivu ved grænsen til Uganda, ofte med eksplicit reference til Conrads roman (Okolosie; O'Hehir; Batou).

Undtagelsen og smitten er to dominerende diskursive modeller, når vi sammenligner på langs og tværs af det omfattende materiale, og de danner samtidig retoriske kombinationer, som på et teksthistorisk niveau er overordentlig smitsomme eller virale. Under indflydelse af dengang revolutionerende mikrobiologiske opdagelser af tropesygdommes bakterielle årsag beskrev den danske forfatter og Congofarer Jürgen Jürgensen i sin kolonikritiske fortælling "Den hvide bakterie" fra 1911 den hvide europæers indtrængning ad Congos floder og bifloder som et globalt stofskifte og som udbredelse af smitsomme sygdomme.

Bakterien trænger ind i Skovens Krop langs Congofloden. Den spreder sig videre stik mod de hundrede Flodforgreningers pulserende Fluidum, ud i Skovens Haarkarnæt. Den æder sig fast i Flodkanter og graver sig Huller ind i Vævet. Overalt, hvor den kommer frem, bliver der syge Pletter, og Sygdommen breder sig i Tidernes Løb, som den har gjort i Europa og Amerika. Men Skoven forsvare sig. I de angrebne Aarevægge afsondrer den helende og helbredende Stoffer, der hist og her sætter Vævet i stand til atter at støde den fremmede Organisme ud i Blodmløbet, hvor den skylles bort eller dræbes (Jürgensen 5-6).

I dette gotiske billede af smitte og kropsligt forfald, som fortællingen skriver ind i allegoriske fantasier om klodens pulserende stofskifte, håber Jürgensen på, at skoven modstår den ødelæggende europæiske indflydelse og dræber bakterien, så floden kan skylle den ud som et affaldsstof. "Den hvide Bakterie" omvender den generelle model for smitte i tekster om Afrika, hvor smitten og virussen ikke kommer fra Europa, men fra skoven og floden, hvor det fertile, men grundlæggende umenneskelige miljø uafladeligt producerer nye evolutionære spring og nye fjendtlige arter. Mediernes dækning af Ebola refererer ofte direkte til *Heart of Darkness* og kombinerer modellen af Centralafrika som biologisk og geografisk undtagelse med sidstnævnte model for katastrofisk og planetær smitte. Ligesom i Hoopers gotiske fortælling om oprindelsen til aids bygger de på dels en implicit forestilling om, at kontinentet hermed tager biologisk hævn for kolonialismens ødelæggelser, dels tager de næring fra apokalyptiske klimafortællinger og visionen om både menneskeartens udryddelse og klodens nært forestående undergang. I en tydelig omvendning af Jürgensens kolonikritiske brug af modellen er der desuden eksempler på, hvordan stærkt højreorienterede medier spiller på en angst for, at flygtninge fra Afrika ligesom virus skal trænge igennem Europas grænser eller membraner og ødelægge alt. F.eks. skrev den italienske indvandningskritiske gruppe, Catena Umana, i et facebookopslag: "Stands alle ankomster, luk alle grænser og hold flygtningene i karantæne på havet. Man ønsker vel heller ikke at give statsborgerskab til Ebola" (Okolosie).

I billedet af skoven, jorden og planeten som en krop med et forgrenet net af kapillærer, som både indoptager og udskiller livsvigtig næring og livsfarlig vira er smitten som trope og gotisk, dystopisk model for kontakt blevet en smitsom retorisk plage, der gennemtrænger alt - i stærk modsætning til Gaia-økologernes utopi om den livgivende og helende moder jord. Smittemodellen for kontakt mellem Europa og Afrika smelter sammen med modellen for Afrika som en undtagelse og skaber et billede af planeten som en truet og sygdomssvækket krop.

Både utopien og dystopien udvisker og ophæver imidlertid planetens menneskelige og ikke-menneskelige, organiske og uorganiske forskelle gennem anvendelsen af den klassiske retoriks læsning af landskabet som en krop.

PLANETÆRE KOMPARATIONER I "GORILLA GIRL"- KORPUSSET: STEDER OG VERDENSFÆLLEDER

Joseph Conrads *Heart of Darkness* udfører således et negativt virkelighedsarbejde, der rækker langt ud over, hvad man normalt vil beskrive som tekstens direkte indflydelse. Uafhængig af, hvad tekstens mening som helhed kan siges at være ud fra hermeneutiske, dekonstruktive eller postkoloniale tilgange, nærer teksten en stedsmodel, som gentages og forstærkes i sammenhænge, som ikke vil opfanges i klassiske værkkomparationer, men bliver tydelige i paratekstens uendelige netværk, når de betragtes i det planetære perspektiv. Dette vender jeg tilbage til efter en kort skitse af en sidste øko- og geokritisk drejning af modellen i det sammensatte såkaldte "Gorilla Girl-korpus" (Whitlock), dvs. en lang række fortællinger om og af kvindelige primatologer, der ligesom Dian Fossey med alle midler søger at beskytte dyret mod mennesket, og tekster om den hyperaktuelle krise for Afrikas første nationalpark, Virunga, der ligger i det krigshærgede bjergområde mellem Congo, Uganda og Rwanda: hjemsted for den udrydningstruede bjerggorilla, UNESCO-verdensarv og et af jordklodens mest prestigøse geologiske og biologiske sites (Cooper; Schaffer).

Parken og stedet, primatologen og gorillaen indgår i et højspændt felt af konflikter, der både forekommer åbenlyse og i en vis kritisk forstand uløselige eller umulige, med mindre de ses i netop det planetære perspektiv. Allerede i Dian Fosseys gorillabeskyttelseskampagner, kolporteret globalt via bl.a. *National Geographic* og med benyttelse af rædselsbilleder af gorillaer, som indfødte krybskytter havde hugget hænder og hoved af, gentages retoriske mønstre i Congo-reformbevægelsens brug af hallucinerende tranceskabende rædselsbilleder. Derved fortrænges enhver klar forestilling om de berørtes konkrete virkelighed, samtidig med at den rettighedsdiskurs, som begge kampagner hviler på, i sin universelle og kosmopolitiske appel til medfølelse forbliver fritsvævende og uden politiske eller handlingsmæssige konsekvenser på og for stedet (Sliwinski; Pfeffer; Thompson). Dian Fossey forvandler sig til en Kurtz, der afbrænder landsbyer og tager gidsler blandt de indfødte batwa pygmæer, som hun opfatter som mere dyriske end gorillaerne, der antropomorferende skildres som mennesker, der lever i transparens og ridderlighed i en arkadisk pastorale før syndefaldet. Primatologens metoder medfører, at hendes egen gorillarettighedsorga-

nisation "The Digit Fund" må lægge afstand til Fossey, der i stigende grad er i konflikt med menneskerettighederne, men metoderne viser samtidig på et diskursivt niveau, at både dyre- og menneskerettighedskampagner gennem brugen af rædselsbilleder profilerer det ikke-menneskelige som en fjendtlig og dæmonisk egenskab ved stedet (Andersen 18).

Flere af de hundrede militser, der med brug af spektakulær vold, bl.a. den berygtede "rape warfare", kæmper om adgangen til områdets ressourcer af coltan og diamanter, har angrebet parkens rangers og dræbt gorillaer for at undergrave parkens myndighed og på sigt opløse reservatet (Whitlock). I filmen *Virunga* (2014), instrueret af Orlando von Einsiedel, dokumenteres med skjult kamera, hvordan olieselskabet SOCO har støttet områdets mest brutale Mai Mai militser for deres medvirken til gennem terror at få parkens fredningsbestemmelser ophævet. Efter et angreb i foråret 2018, hvor flere rangers blev dræbt, er nationalparken lukket ned. Den congolesiske regering har revideret fredningsbestemmelserne, så der tillades borer i parkens territorium, herunder i det ekstremt sårbare miljø under Lake Edward med risiko for forurening af hele Albertine-riften og vandsystemet under The Great Rift Valley (Ross). Samtidig ligger nationalparken i Afrikas mest overbefolkede område, der har en befolkningstilvækst, som er dobbelt så stor som verdensgennemsnittet. Dette har skabt en usædvanlig hård konkurrence mellem dyr og mennesker, hvor sidstnævnte art presser førstnævnte tilbage med skovrydning og krybskytteri. Politikere har opfordret militser og landsbyboere til at besætte parkens jord, og korrupte congolesiske myndigheder kan sammen med et hensynsløst olieselskab fremstå som fredsskabende værn for menneskerettigheder, når de tilsyneladende giver parken tilbage til de mennesker, som i årtier er blevet jaget, voldtaget og dræbt. Regeringen har modtaget et krav, underskrevet af 100.000 landsbyboere om at reducere Virunga-parkens areal med 90% (Draper; Marijnen og Verweijen).¹

Nationalparkens bestand af vilde dyr som gorillaer, løver, elefanter og okapier er blevet kraftigt reduceret på grund af jagt fra illegale bosæt-

1 Se også Verweijens blog, hvori hun advarer mod den udbredte brug af "heart-of-darkness-klicheer" i mediedækningen af konflikterne om Virunga. <https://theconversation.com/why-fighting-fire-with-fire-in-drcs-virunga-park-isnt-helping-conservation-72295>.

ninger i territoriet, hvorfra dyrelivet generelt synes at være trængt tilbage eller forsvundet. Mere end fem millioner mennesker er blevet ofre for det, man har kaldt den glemte verdenskrig, der fortsat varer ved og som paradoksalt skyldes regionens rigdom af naturressourcer, ligesom den enestående frugtbarhed, der fik opdagelsesrejsende i slutningen af 1800-tallet til at kalde stedet for "the Pearl of Africa", paradoksalt har medført sult og sygdomme på grund af overbefolkning. Konflikten er klar og 'umulig' på samme tid. Stedet er gennemkrydset af antagonistiske kræfter på både det lokale og det globale niveau og mellem disse to niveauer. Så spørgsmålet er, om man kan tænke en kritisk position, der kan værne om stedet, som den uløselige strid mellem dyret og mennesket truer med at ødelægge og dermed helt fjerne fra vores fælles verdenskort?

Problemets omfangslogiske kompleksitet overskrider horisonten for den postkoloniale kritik, som nok kan afdække dele af konflikten som en arv fra kolonialismen, der bl.a. dyrkede og forstærkede de etniske konflikter, som borgerkrigen på overfladen handler om, men vil have svært ved at forholde sig til sammenstødet mellem dyrrettigheder og menneskerettigheder. Der er blevet rejst tvivl om uafhængigheden af globale fora som *National Geographic*, der ofte har skrevet om gorillaerne og konflikterne i The Great Rift Valley, efter at selskabet og tidskriftet er overtaget af Robert Murdoch og Fox Media. UNESCOs World Heritage Committee har ved tidligere tilfælde ladet sig overtale til at reducere World Heritage Sites i Afrika, fordi der blev fundet råstoffer, og fordi man ikke ville fremstå, som om man sætter dyr højere end mennesker. Den congolesiske regering er ligesom Uganda og Rwanda dybt impliceret i konflikten, som de selv udnytter og forstærker i deres rovdrift på illegale mineraler. Rædselsbilleder af lem-læstede dyr og mennesker, som formidles af organisationer som Human Rights Watch og Global Witness, er med til at skabe den undtagelsestilstand og det "spectacle of violence", som tjener både militserne og de korrupte regerings interesser, fordi de forhindrer international indblanding (Marijnen, Verweijen).

En kapitalismekritik rettet mod SOCO, som den fremragende udføres i filmen *Virunga*, opfanger kun den ene side af konflikten, selvom den undgår rædselsretorik og de sentimentale appellformer, der præger "liberal humanitær diskurs". Den organiserede kampagne imod alle former for angreb

mod nationalparken, der ledsagede filmen som en aktivistisk udvidelse af filmværkets kritik, kan derimod ses som et eksempel på den form for "stewardship" og på bestræbelsen efter at etablere en verdensfælled, "world commons", som er et mål for *The Planetary Turn*, som jeg indledte med en omtale af.² I bidraget "The Commons ... and Digital Planetaryity" citerer Amy Elias Slavoj Zizek for påstanden om, at den eneste måde vi i dag kan være kommunister, er ved at tage vare om "det biogenetiske fællesje", som er det eneste, der er værd at kæmpe for. Hun definerer fælleden/fællesskabet som både en fælles ressource og et offentligt sted, der er åbent for alle, ikke kontrolleret af nogen og samtidig forpligtet på kollektiv handling. Nationalparken Virunga, fælleden, den fælles ressource, der skal beskyttes, og fællesskabet, der etableres med filmen *Virungas* kritik og opfordring til kollektiv handling, opfylder Elias' bestemmelser af fælleden/fællesskabet som "en delt ressource, som alle aktionærer har lige og samme interesse i" (Elias og Moraru 37).

Konfliktens modsatrettede lokale og globale kræfter, korpuset af tekster og medier og netværkets aktører skaber det rum, som de selv er del af. Samlet er rummet eksempel på den nye form for relationalitet med andre og uforudsigelige magtcentre, som er det træk ved klodens tilstand, som det planetære læseperspektiv har til formål at afdække. Planetarisk tænkning, skriver Mussgnug i artiklen "Planetary Figurations" må opfinde nye måder at beskrive, kritisere og handle mod kapitalismens ødelæggelser, som med klimaændringer, artsudryddelser og truende epidemier både i omfang og kompleksitet sprænger rammerne selv for den globalt orienterede økokritik (6). Det planetære læseperspektiv vil i forlængelse af Elias og Moraru beskrive steder som Virunga-parken og regionen The Great Rift Valley som en uforudsigelig mangfoldighed af truende og truende former for liv, hvor det nonhumane ikke profileres som umenneskeligt, og livet og livsbetingelserne er langtidsvirkninger af planetens dybe geologiske historie.

Den østafrikanske del af The Great Rift Valley er et 20 millioner år gammelt geologisk system af dybe "rifts", kløfter, som i to spor strækker sig fra Etiopien i nord og ned gennem Kenya, Uganda og Tanzania. Albertine-riften er den vestlige del af systemet og indeholder Afrikas store søer,

der er blandt verdens dybeste, herunder Lake Edward, som er en del af nationalparken Virunga. På den congolesiske side af Albertine-riften findes mod vest først en bjergkæde med højlandsskov og aktive vulkaner og derefter skrånende ned mod det enorme Congobassin verdens næststørste tropiske regnskov. Kløften i jordskorpen udvider sig fortsat og vil om få millioner år kløve det afrikanske kontinent og udskille en selvstændig plade, kontinent eller ø, i Det Indiske Ocean. Denne aktive proces af "rifting" gør regionen til jordens ultimative sted for studier af "geologiske, geografiske og antropologiske wonders" (Christensen og Maslin). Fundet af *Lucy*, som tilhører *Australopithecus Afarensis*, der levede i riftsystemet for 4 til 2,7 millioner år siden, og talrige andre fossile fund, indgår således i hypotesen om, at menneskets tidlige evolution fra abe til menneske er forårsaget af de voldsomme klimaændringer og drastiske skift mellem perioder og områder med regn eller tørke, som følger den geologiske dannelse af The Great Rift Valley. Menneskets forfædre udviklede sig altså ifølge hypotesen til en bipedal art med større hjerne for at tilpasse sig klimaændringer (Behrensmyer, Gani).

Denne "deep time" dimension er en væsentlig komponent i det planetære læseperspektiv, der har til formål at "binde kontinenter og årtusinder sammen i talrige sløjfer, et tæt og interaktivt væv" (Dimock 3). Hjertet i Joseph Conrads *Heart of Darkness* refererer både til Afrikas indre og til Afrikas ydre omrids. Dels refererer hjertet til Conrads vision om, at kontinentet på en gang er historieløst, svarende til Hegels berygtede erklæring, et ubevægeligt og sublimt rum og en fortætning af hele Afrikas umenneskelighed. Dels refererer hjertet til Afrikas ydre, omridset af kontinentet, der danner billedet af et hjerte. Som et svar på denne dæmoniserende og ekskluderende reduktion vil en planetær læsning, som jeg har skitseret i modelform, insistere på, at kontinentet er i bevægelse, at hjertet i planetarisk tid *pulserer*, at kontinentet i emfatisk og bogstavelig forstand er "levende", når det skaber en ny tektonisk plade og deler sig to. I modsætning til modellen om smitten, aids eller ebola, er Centralafrika og The Great Rift Valley ikke bare liv, men forudsætningen for human og nonhuman liv og evolution. Trods alle diskursive kræfters negative arbejde for det modsatte ville komparatisme udført som planetarisk kritik i denne case nødvendigvis skulle påtage sig et "stewardship" og værne om stedet, Virunga, og om regionens livgivende

2 Se filmens facebookside <https://www.facebook.com/virungamovie>.

Fig. 1. Albertine-riften

aktive kløvning, "rifting", "det økologiske grundlag for menneskelig og ikkemenneskeligt liv, der ikke står til forhandling" – også selvom det endnu er vanskeligt at se hvilken fælled eller hvilket fællesskab, som denne kritik og forvaltning vil kunne fæstne sig i. Som Amy Elias nævner, hører "fællede" til kategorien af "tricky things", de er ofte pseudo-utopiske og "forsvinder, når du rækker ud efter dem" (Elias og Moraru 37). På trods af denne skrøbelighed gælder det for den planetariske kritik om at arbejde for stedet som en ressource og om proleptisk og utopisk at skabe en verdensfælled, hvor alt tilhører alle, og for en solidaritet om forståelsen af stedet som i dybeste

forstand levende, et helt enestående sted med en historieskabende kraft, der omfatter hele planeten, alle steder og alle steders stedslighed.

SKALA

Indsigt i altings "katastrofiske mønster", som Karen Blixen beskriver i *Den afrikanske farm* (1937), når hun sammen med Denys Finch Hatton letter fra farmen i Kenya og flyver henover The Great Rift Valley og ser tusinde flamingoer danne et "kunstfærdigt kaleidoskop" skyldes den "skalabevidsthed", som hun ekstatisk opnår ved flyvningens erfaring af de tre dimensioner (Blixen 197). At skala plus perspektiv er i bevægelse og former det landskab, der betragtes. Planetarismen, hvis vi hermed mener en lang række teoretiske, kunstneriske og kritiske bud på klodens aktuelle tilstand, der deler fællestræk med *The Planetary Turn*, henviser ofte til *Earthrise*, det berømte billede af jordopstigningen fra Apollo 8 ekspeditionen i 1968, for at angive en ny skalabevidsthed, som på samme måde som hos Blixen former måden, vi erkender verden på og samtidig ændrer verden. I medier, populærkultur, sci-fi og cli-fi, gentages variationer af dette planetære perspektiv, som baseres på fotos fra NASA og nye digitale kartografier over

Fig. 2. "Earthrise". NASA/Apollo
8. 24.12 1968

f.eks. ændringer i klima og sikkerhedspolitik i Arktis og Antarktis. Mens vi således er vant til at simulere det planetære, er det fortsat mere end usikkert, hvordan en komparativ litteratur- og kulturforskning kan udvikle en egentlig metode til at beskrive denne hyperkomplekse tilstand? Skala er ligeså meget et problem som en løsning (Giles, Dixon, Tanoukhi).

Christian Moraru og Amy Elias vil som nævnt i indledningen til *The Planetary Turn* gerne overbevise os om, at en teori eller metode er inden for snarlig rækkevidde og henviser igen og igen til, at den planetære relationalitet kun kan beskrives gennem komparation, uden dog at udfolde det nærmere. Og ser vi på bogens øvrige og andre bidrag, understreges komparationens altid ufærdige og eksperimentelle karakter. Komparation er ikke, som Rey Chow skriver, en metodologi, men en "voldelig sammenrystning af uforenelige ting", en "begivenhed, der aldrig føres til ende" (8). Og dog er der fællestræk på tværs af de forskellige komparative tilgange til det planetære, som i sagens natur kun kan simuleres provisorisk som fragmenter og relationer i bevægelse og netop ikke kan akkumuleres til et hele, en global totalitet.

Moraru foreslår i sit eget bidrag "Decompressing Culture. Three Steps toward a Geomethodology" en kombination af "mikroskopiske" og "makroskopiske" komparationer. Også Wai Chee Dimock foreslår i sit bidrag, "Gilgamesh's Planetary Turns", at den "planetære økologi" i det urgamle epos skal læses gennem komparationer på mikro- og makroniveau og gennem eposets stadige forvandling, nedbrydning, genopbygning og cirkulation gennem årtusinder på tværs af genrer, medier og diskurser. Gilgamesh kan læses som skurken, der med drabet på Humbala, skovens vogter, etablerer en planetarisk økologisk uorden, og dette tekstuelle dna i *Gilgamesh*, som det hedder i Dimocks biogenetiske vokabular, kan spores i "alle tænkelige retninger og alle tænkelige steder" f.eks. i *Star Trek* (Elias og Moraru 125). Det er altså ikke enkeltværket, der er enheden for sammenligningen, men partielle dele af værket, f.eks. topoi eller motiver, der yderligere nedbrydes til stadigt mindre enheder og derefter bliver genkombineret i nye genrer og diskursive formateringer af forestillinger om forholdet mellem guder, mennesker og dyr. Tilsvarende er min læsning af indflydelsen fra *Heart of Darkness* på først sygdoms- og smittediskurser og dernæst på Gorilla Girl-korpusset på ingen måde en komparation mellem autonome værker,

men bygger på en klassisk strukturalistisk teori om komparation. Ifølge Michel Serres, der i øvrigt er en slags forfader til *The Planetary Turn*, kan man ikke tale om strukturer i enkeltværker; den komparative analyse etablerer en model, der karakteriserer isomorfier og relationer, som er i dynamisk bevægelse, men sigter ikke mod at fortolke enkeltværkerne. Det planetære læseperspektiv indebærer, f.eks. i modsætning til det verdenslitterære, en skalabevidsthed, hvor det autonome værk ikke længere er kunstfagernes selvfulgelige centrum, men i stedet relationer, der analyseres gennem kombinationer af mikro- og makroskopiske komparationer. Dette er ikke disciplinens død, men ifølge Spivak, bidragerne til *The Planetary Turn* og Susan Friedman fagets eneste fremtid: "Planetaritet er ikke en trussel, men en mulighed" (80).

FRITS ANDERSEN. Professor ph.d. og dr. phil., Afdeling for Litteraturhistorie, Aarhus Universitet. Har bl.a. udgivet doktorafhandlingen *Det mørke kontinent? Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo* (2010, engelsk udgave 2016). Bogen *Sydhavsøen. Nydel-sens geografi* udkom 2018.

THE PLANETARY TURN

A future for comparative literature?

Leading scholars of Comparative Literature Susan Friedman and Gayatri Chakravorty Spivak have proposed planetarity as a paradigm for research that captures the linguistic, economic and ecological complexity of the planet better than concepts such as, for example, the global and world literature. The article is a critical dialogue with Amy Elias and Christian Moraru's *The Planetary Turn. Relationality and Geohethetics in the Twenty-First Century* (2015), an ambitious attempt to gather a highly heterogeneous field of theories of the functioning of literature and art in emergent forms of global relationality and new volatile political communities. The planetary reading perspective involves special attention to scale and employs combinations of macroscopic and microscopic analytical strategies, which the article seeks to show through a comparative mapping of patterns in clusters of texts around Joseph Conrad's *Heart of Darkness* and the Virunga National Park in DR Congo.

KEYWORDS

- DA: Det planetære, globale, verdenslitteratur, økokritik, geokritik, komparation, *Heart of Darkness*, Virunga, The Great Rift Valley, skala.
- EN: The Planetary, Global, World Literature, Eco-criticism, Geocritics, Comparison, *Heart of Darkness*, Virunga, The Great Rift Valley, Scale.

LITTERATUR

- Andersen, Frits. *The Dark Continent? Images of Africa in European Narratives about the Congo*. Gylling: Aarhus University Press, 2016.
- Andersen, Frits. "Virunga National Park, the heart of darkness as UNESCO World Heritage". *Continents manuscripts* 11 (december 2018). December 2018. <http://journals.openedition.org/coma/2694>; DOI: 10.4000/coma.2694
- Batou, Jean: "Ebola: A Virus in the Heart of darkness". *New Politics* (2014). December 2018. <http://newpol.org/content/ebola-virus-heart-darkness>
- Battani, Marshall. "Atrocity Aesthetics: Beyond Bodies and Compassion". *Afterimage* (2011). December 2018. www.researchgate.net/publication/277664294_Atrocity_Aesthetics
- Behrensmeyer, A.K. "Climate Change and Human Evolution". *Science* (2006). December 2018. science.sciencemag.org/content/311/5760/476
- Bernheimer, Charles (red.). *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1995.
- Blixen, Karen. *Den afrikanske Farm*. København: Gyldendal, 2007.
- Brantlinger, Patrick. *The Rule of Darkness: British literature and imperialism, 1830-1914*. Ithaca: Cornell UP, 1990.
- Chow, Rey. *The Age of the World Target*. Durham and London: Duke UP, 2006.
- Christensen, Beth og Mark Maslin. "Rocking the Cradle of Humanity. New thoughts on climate, tectonics and human evolution". *Geotimes* (2008): 28-39.
- Conniff, Richard. "Discovering Gorilla". *Evolutionary Antropology* (2009).
- Conrad, Joseph & Kimbrough, Robert: *Heart of Darkness: the authoritative text, backgrounds and sources criticism*. New York: Norton, 1971.
- Cooper, Brenda. "Apes, Gender and the Jungle" *Writing Women Across Borders and Categories*. Red. M. Ghosh-Schellhorn. Münster: LitVerlag, 2000.
- Dimock, Wai Chee. *Through Other Continents: American Literature across Deep Time*. New York: Princeton UP, 2006.
- Dixon, Robert. "National Literatures, Scale and the Problem of the World". *Journal of the Association for the Study of Australian Literature* (2016). <https://openjournals.library.sydney.edu.au/index.php/JASAL/article/view/10577>
- Draper, Robert: "Rift in Paradise: Africa's Albertine Rift Valley". *National Geographic* (2011): 60-85.
- Elias, Amy J. og Christian Moraru (red.). *The Planetary Turn. Relationality and Geoaesthetics in the Twenty-First Century*. New York: Northwestern UP, 2015.

- Fossey, Dian. *Gorillas in the Mist*. London: Phoenix, 1981.
- Friedman, Susan S. *Planetary Modernisms. Provocations on Modernity across Time*. New York: Columbia UP, 2015.
- Gani, M. Royhan. "Tectonic Hypotheses of Human Evolution". *Geotimes* (2008): 34-47.
- Geetleman, Jeffrey. "Oil Dispute Takes a Page From Congo's Bloody Past". *New York Times* 15.11.2014. <https://www.nytimes.com/2014/11/16/world/oil-dispute-takes-a-page-from-congos-bloody-past.html>
- Gehrmann, Susanne. *Congo-Greuel. Zur literarischen Konfiguration eines kolonialkritischen Diskurses (1890-1910)*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2003.
- Ghosh-Schellhorn, Martina (red.). *Writing Women Across Borders and Categories*. London: LIT P, 2000.
- Giles, Paul. "Compressions of Scale: World Literature in Miniature". *American Literary History*, 28 (2016): 654-661.
- Giles-Vernick, Tamara og Stephanie Rupp. "Visions of Apes, Reflections on Change: Telling Tales of Great Apes in Equatorial Africa". *African Studies Review* 49 (2006): 51-73.
- Grant, Kevin. *A Civilised Savagery. Britain and the New Slavery in Africa, 1884-1926*. London: Routledge, 2005.
- Grant, Kevin. "Christian critics of empire: Missionaries, lantern lectures, and the Congo reform campaign in Britain". *Journal of Imperial and Commonwealth History* 29 (2008): 27-58.
- Haraway, Donna. *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge, 1989.
- Hayes, Harold. *The Dark Romance of Dian Fossey*. New York: Simon & Schuster 1990.
- Heise, Ursula (red.). *Futures of Comparative Literature*. New York: Routledge, 2017.
- Hodgson, Amanda. "Defining the Species: apes, savages and humans on scientific and literary writing of the 1860s". *Journal of Victorian Culture* (2001): 228-251.
- Hooper, Edward. *The River: A Journey back to the source of HIV and AIDS*. London: Allen Lane, 1999.
- Jenkins, Mark. "Who murdered the Virunga Gorillas?" *National Geographic* (2008). December 2018. <https://savevirunga.com/2007/07/22/2007-who-murdered-the-virunga-gorillas/>
- Jürgensen, Jürgen. *Feber: Congofortællinger*. København: Gyldendal 1911.
- Marijnen, Esther og Judith Verweijen. "Selling green militarization: The discursive (re) production of militarized conversation in the Virunga National Park, Democratic Republic of the Congo". *Geoforum* 75 (2016): 274-285.
- Massey, Doreen. "A Global Sense of Place". *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Miyoshi, Masao. "Turn to the Planet: Literature, Diversity, and Totality". *Comparative Literature* 53 (2001): 283-297.
- Morel, Edmund D. *Red Rubber. The Story of the Rubber Slave Trade Flourishing on the Congo in the Year of Grace 1906*. London: T. Fisher Unwin, 1906.
- Mussgnug, Florian. "Planetary Figurations: Intensive Genre in World Literature". *Modern Language Open* (2018): 6-12.

- O'Hehir, Andrew. "Ebola, the "heart of darkness" and the epidemic of fear". *Salon* (2014). December 2018. <https://www.salon.com/2014/10/04/>
- Okolosie, Lola. "Ebola has infected public discourse with a new xenophobia", *The Guardian* 4. august 2014. December 2018. <https://www.theguardian.com/commentis-free/2014/aug/04>
- Peffer, John. "Snap of the Whip/Crossroads of Shame. Flogging, Photography, and the Representation of Atrocity in the Congo Reform Campaign". *Visual Anthropology Review* 24 (2008): 55-77.
- Ringer, Greg. "Gorilla tourism". *Alternatives Journal* 28 4 (2002): 17-21.
- Ross, Aaron. "Congo defends right to explore oil in national parks". *Reuters* 15 February 2018.
- Salak, Kira. "Places of Darkness". *National Geographic Adventure* (2004): 35-47.
- Salopek, Paul F. "The Mountain Gorillas of Africa. A Fragile Home Threatened by War". *National Geographic* 188 4 (1995): 42-59.
- Saussy, Haun (red.). *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 2006.
- Schaffer, Marguerite (red.). *Rendering Nature: Animals, Bodies, Places, Politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.
- Schaffer, Marguerite. "Digit's Legacy: Reconsidering the Human-Nature Encounter in a Global World". *Rendering Nature: Animals, Bodies, Places, Politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.
- Sliwinski, Sharon. "The Childhood of Human Rights: The Kodak on the Congo". *Journal of Visual Culture* (2006): 333-363.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. *Death of a Discipline*. New York: Columbia UP, 2003.
- Suchak, Aakash. "Review of Amy J. Elias and Christian Moraru, eds. *The Planetary Turn*". *The Comparatist* 40 (2016): 361-365.
- Tally, Robert T. "Planetary Criticism". *English Language and Literature* 62 (2016): 309-314.
- Tanoukhi, Nirvana. "The Scale of World Literature". *New Literary History* 39 (2008): 599-617.
- Torgovnick, Marianna: *Primitive Passions: Men, Women, and the Quest for Ecstasy*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 1997.
- Twomey, Christina. "Framing Atrocity: Photography and Humanitarianism". *History of Photography* 36 (2012): 255-264.
- Whitlock, Gillian. "Remediating Gorilla Girl: Rape Warfare and the Limits of Humanitarian Storytelling". *Biography* 33 3 (2010): 471-496.